

НЕОПУБЛІКОВАНИЙ РОДОВІД С. Д. НОСА

У статті на підставі неопублікованого нарису, впорядкованого С. Д. Носом у 1894 р., йдеться про генеалогію цієї козацько-старшинської родини.

Ключові слова: С. Д. Ніс, генеалогія, родовід, козацька старшина.

Відомий громадський діяч, один із засновників Чернігівської громади, лікар за фахом, історик, етнолог і краєзнавець за покликанням С. Д. Ніс (1829 – 1900) повсякчас цікавився генеалогією своєї родини. Ще у 1859 р. він оприлюднив на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» «Историческую справку о лицах, принадлежащих к фамилии Нос», в якій навів відомості про кількох носіїв цього прізвища, але встановити зв'язок між ними йому не поталанило [1]. Водночас С. Д. Ніс цілком слушно наголосив на потребі дослідження так званої «фамільної історії»: «Если бы семейные памятники ценились снисходительным вниманием самой семьи, какие бы можно составлять семейные истории, как бы приятно было любознательному потомку прочесть деяния, поступки и происхождение своих предков, которые весьма часто отличаются оригинальностью, остротой, своевременным характером и складом душевным. В них то мог он изведать, какие способности проявлялись в его роде, какой дух, какой характер существовал. Заботясь об уяснении семейных принадлежностей, мы уясняем и жизнь целого народа. Разве сведения о части не пополняют сведения о целом?» [2].

До речі, фахівці відзначають, що на сторінках неофіційної частини «Черниговских губернских ведомостей» побачили світ численні публікації, які містили цінну генеалогічну інформацію [3].

Згодом С. Д. Ніс опублікував у журналі «Основа» розлогий нарис під назвою «Людська пам'ять про старовину. Шворин рід», який являв собою белетризовану історію кількох поколінь його предків, опрацьовану на підставі родинних переказів [4]. Редакція «Основи» віддала авторові належне: «Добре той робить, хто з старосвітськими людьми розмовляє та все стародавнє списує: се він готує на дальші часи скарб такий, що дається не всякому... Може й інші письменні люди, вслід за Носом, що так гарно вміє старого чоловіка розпитати, те ж саме чинитимуть і вихоплять, мовляв, із Лети, що досі ще не потонуло» [5].

Через несприятливі обставини (арешт, ув'язнення, адміністративне заслання і подальші життєві незгоди та поневір'яння), що унеможливили продуктивні наукові студії, С. Д. Ніс повернувся до історії своєї родини лише в останні роки життя, коли він у 1891 р. перебрався до м. Городні, що на Чернігівщині, де обійняв посаду міського лікаря («городового врача») [6].

16 березня 1894 р. датований рукопис неопублікованої розвідки дослідника під назвою «Родословное древо врача и оператора Степана Даниловича Носа», ще зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України [7]. Спираючись на документи з архіву Чернігівського губернського дворянського зібрання та свідчення старожилів, він стисло переповів відомості про представників чотирьох поколінь своїх предків по чоловічій лінії (прапрадіда Філона, прадіда Антона, діда Григорія та батька Данила) і згадав споріднені родини по жіночій лінії (Андрієвські, Швори, Мовчани). Проте загалом складається враження, що С. Д. Ніс з якоїсь причини не зміг систематизувати зібрані відомості й обірвав розповідь на півслові.

© Шекун Вікторія Олександрівна – аспірантка кафедри археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Тим не менше, наведені в цьому нарисі факти становлять значний інтерес з огляду на брак родоводу С. Д. Носа, а також у контексті нерозв'язаного досі питання щодо його приналежності до дворянського стану.

Археографічне опрацювання рукопису здійснено у відповідності до усталених едіційних практик. Текст передано мовою оригіналу згідно з сучасними правописними нормами зі збереженням мовних і стилістичних особливостей. Розділові знаки, великі й малі літери проставлено з наближенням до правил сучасного правопису. Орфографічні помилки й очевидні описки виправлено без застережень. У примітках наведено стислі відомості про деякі згадані в тексті топоніми, установи та події.

1. Нос С. Д. Историческая справка о лицах, принадлежащих к фамилии Нос // Черниговские губернские ведомости. Часть неофициальная. 1859. – № 37. – С. 282–285.

2. Там само. С. 282.

3. Лобко Н. «Черниговские губернские ведомости» як джерело генеалогічної інформації // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Львів, 2004. – Вип. IV. – С. 87–89.

4. Ніс С. Д. Людська пам'ять про старовину. I. Шворин рід // Основа. – 1861. – №10. – С. 26–42.

5. Там само. – С. 26.

6. Шекун В. О. Нові відомості до біографії С. Д. Носа (1829–1900) // Сіверянський літопис. – 2016. – №6. – С. 187.

7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, ф. 170, №582, арк. 1–2.

Родословное древо врача и оператора Степана Даниловича Носа*

Сообщаемые здесь сведения о предках врача и оператора Степана Даниловича Носа взяты из Черниговского дворянского собрания¹, в котором находятся акты на утверждение в дворянстве рода Нис (Сечевого аттестат войскового асаула Пышмича Василия²), по документам позднейшим Нос. Слово Нос в степной части Полуденной Руси произносится Нис, в Полесье Украинском – Нос (Черниговская и другие губернии).

Первый из рода нашего, поставивший в известность родословное древо при доказательстве дворянства 1788 года, был «бывшего Запорожского Войска³ товарищ куреня Рогевского⁴» (Сечевого аттестат Василия Пышмича) Григорий Антонович Нис, впоследствии полковый хорунжий, «звания козачего пришед в бывшее Запорожье в 1756 году и с того времени, вступя во отправление ... всероссийскому престолу службы, как оную, так войсковую и куренную (22 года), бывая в разных тогда в внутренних и пограничных командах и недавно минувшей турецкой войны⁵, при походем

Коше⁶, в стороне Очаковской крепости⁷ и других тамошних местах в 1769-м, 1772-м, 1773-м и 1774-м годов, в походах. Где в партиях, подъездах и в самых с неприятелем сражениях, не закрывая себя, противу оног мужественно стоял, по примечанию других» (1778, апреля 29 дня). Выше изложенные сведения взяты от сослуживца по Кошу Запорожскому от армии подполковника Василия Пышмича, через три года после добровольной сдачи Сечи Запорожской генерал-поручику Петру Текели⁸.

Не позволю, запорожци,
Вам на башти стати,
Щоб кров вірну християнську
Марне проливати
(Запорожская песня)

* Родился 1829 году, апреля 26 дня, в селе Понорах (Конотопского уезда, на побережье реки Ромна). Дворянского звания; учился у дьяка Антипа, а потом у казака, по прозвищу Пердохвата, далее в Полтавской гимназии и Киевском университете (*примітка С. Д. Носа*).

За ненахождением в наличности главного кошевого начальства – Петра Калнышевского⁹, Глобы¹⁰ и прочих, предок мой Григорий Нис, прослужив после сдачи Сечи три года до 1778 под ведением генерала Текели, по слабости здоровья оставляет службу и для получения документа о службе своей просит генерал-поручика Петра Текели о выдаче такового. Генерал Текели, не желая сноситься с главным начальством, по дальности расстояния – с Калнышевским в Соловки, а с Глобою – в Вятскую губернию¹¹, для полноты сведений о службе в Запорожском Кошу, запрашивает сослуживца моего предка, уже состоявшего, как и он, в общеармейских войсках, от армии подполковника Василия Пышмича о пройденной службе: «По неимению от бывшего Коша засвидетельствования, елико по бытности моей в оном Войске войсковым асаулом, о всем там сведущего». Генерал-поручик, получив заверение от Василия Пышмича о протекшей службе в Кошу, упоминал о ней в аттестате, выданном моему предку «во уважение его понесенных трудов и через оные полученной в здоровье слабости, сообразуясь данному мне от команды дозволению, за добропорядочную и беспорочную его службу с награждением чином*, по роду службы бывшего Войска Запорожского полковым хорунжим¹², уволен мною от службы (доказательство службы в общеармейских войсках), где в Новороссийской¹³ или Азовской¹⁴ губерниях жить пожелает ... Дан в шанце Новомиргородском¹⁵, мая 20 1778 году. Петр Текели» (вчислены ордена и прочие принадлежности).

Сей предок мой, Григорий Антонович Нис, заручившись аттестатом от Петра Текели, не сопутствовал тем, которые

Посидавши на човны
Та й махнули на ялы –
В Туреччину загули...

Не оставался и во Новороссийской и Азовской губерниях ввиду желания заселить степные места, а вернулся на родину, к родному дедовскому очагу в Хорольском уезде¹⁶, к своим предкам, которые по показанию 12-ти дворян Хорольского уезда Киевского наместничества¹⁷ (бывших старшин Гетьманщины¹⁸) для удостоверения в шляхетском происхождении моего рода, показали следующее: «Дед Григория Антоновича Носа, Филон Нос, был сотником Городищенским¹⁹ (что на Днепре), имел и другое прозвание, по уличному: Шликовий (Шлик, Шличок-колпачок); о котором Городище говорит пословица: «Городище – висче, а Власивка низче», на Днепре; в каковом чине (сотника), будучи в походе с командою при Елисаветградской ставке²⁰, и умре; отец же, Антон, переселясь в бывший Полтавский полк²¹, на житье на имение жены своей, служил там многие в воинской службе годы и, происходя разными чинами, наконец выслужил чин полкового асаула». Вернувшись на родину, Григорий Нис не жил на материнском имении (в бывшем Полтавском полку), а на дедовском – в Хорольском же уезде (бывший Миргородский полк²², полагаю) в Рубливци (Рублевке²³) (по преданию, там его знали). Познакомившись в городе Хороле²⁴ с врачом (лекарем) Карповским, сыном прилукского полкового писаря, родом с Красного Колядина²⁵ (сначала Роменского²⁶, а потом Конотопского уезда²⁷), женился на сестре его и тут в имении жены своей умер: «Прорвалась кровь горлом, саме на Спаса и вмер, як мак ризали». Собранными документами он доказал свое дворянское достоинство и получил грамоту на дворянство в 1791 г. «Определили: Принять его, Носа с его детьми, в число дворян здешней губернии и внести в дворянскую родословную Киевского наместничества книгу, а затем выдать на дворянство грамоту» (Свидетельство из Дворянского собрания Киевского наместничества 1789 г. марта 23 дня).

Полковый хорунжий Григорий Нис не был изучен грамоте. Кроме доброй памяти о себе, осталось предание, что он любил детей и когда было идет Красным Колядином в своем запорожском наряде, куча детей всегда следует за ним, а он, розсыпая им фигги, родзинки, орехи, любитесь ими. От самого Григория Носа установились сведения о необыкновенной телесной силе его и нашего рода, которая не оставляла

* Этот второй чин – от генерал-поручика Текели, а первый имел в Запорожском Войске: Запорожского Войска товарищ (войсковый товарищ куреня Рогевского) (примітка С. Д. Носа).

и до дальнейших потомков, о благозвучном голосе и крупных размерах костей. Отец мой на свою ногу не мог подобрать готового сапога, если и пошьют было по заказу, то и то нередко с мылом приходилось обувать. При занятиях было, для сокращения времени, зубами проволоку отламывает. О зубной боли не имел понятия: «Де таки можно, щоб кистка да болила, я не повірю!». В отношениях с людьми: «Слово свято! Документы – то жидивська выдумка!». Сильный, мужественный голос при крике на дворе, по хозяйству, вызывал дребезжание стекол в комнате. Прозвание Носа в Красном Колядине, а потом и в селе Понорах мало было известно. Предка Григория и дальнейших потомков именовали Булекгами (не от слова ли булка? Голова бритая, как булка). Дальнейшая родовая связь следовала по женской линии с Андриевскими (священнослужительского звания); далее с родом войскового товарища Прилуцкого полка²⁸ Федора Осиповича Шворы в селе Понорах²⁹; далее родство, тоже по женской линии, с родом войскового товарища Нежинского полка³⁰ Якова Павловича Мовчана, который по матери приходится мне дедом; умер на 94 году жизни, выдающаяся черта его характера – вспыльчивость: «Було побье чоловика та зараз и одийде: Иди сюды, Иване, на, выпий чарку, да не зайде сонце во гниви вашем, сказано в Писании!». Богу любив молиться в саду литом, був хазяин хороший и детей в люди повыводив.

Степан Нос

*Институт рукопису Національної
бібліотеки України імені В.І. Вернадського
НАН України, ф. 170, № 582, арк. 1–2.*

1. Чернігівське губернське дворянське зібрання – представницький орган станового самоврядування дворянської спільноти регіону, який діяв у 1802 – 1919 рр. і мав у своєму розпорядженні унікальний архів, що зазнав значних втрат під час Другої світової війни.

2. Пишмиц Василь Андрійович – військовий осавул, який обіймав одну з найважливіших посад у Запорозькій Січі й у мирний час стежив за дотриманням правопорядку, а під час військових дій безпосередньо керував козацькими підрозділами.

3. Військо Запорозьке низове – офіційна назва Запорозької Січі у XVII – XVIII ст.

4. Рогівський курінь – військово-адміністративна одиниця Війська Запорозького низового, назва якого походить від с. Рогів (нині – Маньківського району Черкаської області). Військовий товариш – член козацької спільноти, згодом почесне звання (чин), яке надавалося за особливі заслуги.

5. Йдеться про російсько-турецьку війну 1768 – 1774 рр., в якій активну участь брало Військо Запорозьке низове. За умовами Кючук-Кайнарджійського миру 1774 р. до складу Російської імперії відійшли, зокрема, Північне Причорномор'я та Приазов'я.

6. Кіш Запорозької Січі – у даному контексті військовий табір, головна квартира козацького війська під час походу.

7. Йдеться про місто Очаків, розташоване у гирлі Дніпровсько-Бузького лиману, яке Туреччина перетворила у свій стратегічний плацдарм у цьому регіоні. Увійшло до складу Російської імперії за Яським мирним договором у 1791 р. (нині – районний центр Миколаївської області).

8. Текелі Петро Абрамович (1720 – 1793) – російський генерал сербського походження, під проводом якого російське військо за наказом імператриці Катерини II у червні 1775 р. захопило і зруйнувало Запорозьку Січ.

9. Калнишевський Петро Іванович (1691 – 1803) – останній кошовий отаман Запорозької Січі, який у червні 1775 р. був заарештований і ув'язнений у Соловецькому монастирі.

10. Глоба Іван Якович (1736 – 1791) – останній генеральний писар Війська Запорозького низового, який у червні 1775 р. був заарештований і засланий до Туруханського монастиря на території Тобольської губернії.

11. С. Д. Ніс помилився: насправді І. Я. Глоба був засланий не до В'ятської, а до Тобольської губернії.

12. Полковий хорунжий – представник військової та цивільної адміністрації ко-

зацького полку, який формально вважався охоронцем полкового прапора (хоругви), а фактично виконував різноманітні доручення полковника. Чин полкового хорунжого у цьому випадку Г. А. Ніс одержав як відзнаку при виході у відставку.

13. Новоросійська губернія – адміністративно-територіальна одиниця у складі Російської імперії в 1764 – 1783 і 1797– 1802 рр.

14. Азовська губернія – адміністративно-територіальна одиниця у складі Російської імперії в 1775 – 1783 рр.

15. Йдеться про Новомиргородську фортецю, засновану в 1740 р. (нині – місто Новомиргород Кропивницької області).

16. Хорольський повіт – з 1782 р. адміністративно-територіальна одиниця у складі Київського намісництва, з 1796 р. – Малоросійської, а з 1802 р. – Полтавської губернії.

17. Київське намісництво – адміністративно-територіальна одиниця, створена у 1782 р. після остаточної інкорпорації Української козацької держави до складу Російської імперії.

18. Гетьманщина – традиційна назва Української козацької держави другої половини XVII – XVIII ст., яку зазвичай очолював гетьман.

19. Городищенська сотня – адміністративно-територіальна і військова одиниця, яка входила до складу Миргородського полку у другій половині XVII – XVIII ст.

20. Йдеться про місто Єлизаветград, засноване у 1754 р., згодом Зінов'євськ, Кіровоград, а з 2016 р. – Кропивницький.

21. Полтавський полк – адміністративно-територіальна і військова одиниця Української козацької держави в другій половині XVII – XVIII ст.

22. Миргородський полк – адміністративно-територіальна і військова одиниця Української козацької держави в другій половині XVII – XVIII ст.

23. Рублівка – нині село Чигиринського району Черкаської області.

24. Хорол – нині районний центр Полтавської області.

25. Красний Колядин – нині село Талалаївського району Чернігівської області.

26. Роменський повіт – створений у 1782 р. у складі Чернігівського намісництва, у 1796 р. увійшов до складу Малоросійської, а у 1802 р. – Полтавської губернії.

27. Конотопський повіт – створений у 1782 р. у складі Новгород-Сіверського намісництва, у 1791 р. увійшов до складу Чернігівського намісництва, у 1796 р. – Малоросійської, а у 1802 р. – Чернігівської губернії.

28. Прилуцький полк – адміністративно-територіальна одиниця Української козацької держави у другій половині XVII – XVIII ст.

29. Понори – село Конотопського повіту Чернігівської губернії (нині – Талалаївського району Чернігівської області).

30. Ніжинський полк – адміністративно-територіальна і військова одиниця Української козацької держави у другій половині XVII – XVIII ст.

Шекун Виктория. Неопубликованная родословная С. Д. Носа.

В статті на основани неопублікованного очерка, составленного С. Д. Носом в 1894 г., речь идет о генеалогии этого казацко-старшинского семейства.

Ключевые слова: С. Д. Нос, генеалогия, родословная, казацкая старшина.

Shekun Victoriia. Unpublished genealogy of S. D. Nis.

The is based of unpublished essay, organized by S. D. Nis in 1894, in wich speech goes about genealogy of this Cossack sergeant.

Key words: S. D. Nis, genealogy, pedigree, Cossack sergeant.

Статтю підготовлено в процесі виконання держбюджетної теми «Регіональні еліти Лівобережної України у громадсько-політичному та соціокультурному житті Російської імперії XIX – початку XX ст.» (номер державної реєстрації 011U002445).